

*Кобзей Н. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,
викладач кафедри мовознавства**Івано-Франківського національного медичного університету*

ІДЕЙНО-ЕСТЕТИЧНА СИСТЕМА НАТУРАЛІЗМУ В РЕЦЕПЦІЇ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Анотація. Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню феномена натуралізму в художній спадщині Володимира Винниченка. З'ясовано спільні точки дотику класичного натуралізму з індивідуально-авторським варіантом неонатуралізму Володимира Винниченка.

Ключові слова: натуралізм, неонатуралізм, «філософія життя», «романтика вітаїзму», еволюція, інстинкт.

Постановка проблеми. У другій половині XIX ст. в різних європейських літературах спостерігається захоплення митців натуралістичною манерою письма, що згодом вилилося у виокремлення натуралізму як самостійного напрямку. Українська література не залишилася поза межами світової тенденції, тому й у творах Є. Гребінки, О. Кониського, І. Нечуя-Левицького, Панааса Мирного, І. Франка, Л. Яновської виявилися елементи натуралістичної поетики. Названі письменники різною мірою зазнали впливу класичного натуралізму, започаткованого творчістю французьких митців. Пізніше В. Винниченко став репрезентантом дещо іншого варіанта натуралізму, базованого не на позитивізмі, а на засадах філософії вітаїзму. Винниченкові твори, на відміну від класичних натуралістичних шедеврів, позбавлені фаталізму, вільні від песимістичних мотивів і позначені оптимізмом та життєствердністю. Письменник вірив у велику й незбагненну силу інстинкту життя, яка дарує людині любов до самої себе й дає змогу підтримувати життя в собі та навколо себе. Однак українська літературознавча наука свідомо чи несвідомо проминула поетику натуралізму як важливий складник індивідуальної художньої майстерності В. Винниченка.

Зрештою, і в наш час в українській науці про літературу все ще бракує цілісного дослідження, яке висвітлювало б проблему існування натуралізму в художній спадщині В. Винниченка. Хоча варто відзначити, що з кінця 80-х років минулого століття спостерігається поглиблене вивчення прози письменника, що репрезентується спеціальними працями Г. Баран, О. Гожики, Л. Голомб, В. Гуменюка, Л. Дем'янівської, Н. Зборовської, М. Зубрицької, М. Ковалик, М. Кудрявцева, Т. Маслянчук, Н. Михальчук, С. Михиди, Л. Мороз, Д. Наливайко, В. Панченка, Б. Пастуха, А. Печарського, Г. Сиваченко, Н. Шумило й багатьох інших, у яких порушено проблеми специфіки творчої манери художника слова, ідейно-естетичної реалізації ним відомого принципу «чесності з собою» та концепції «нової моралі», питання синтезу в його літературно-науковій спадщині жанрової поліфонії, які розглядалися переважно в річищі неоромантизму й експресіонізму. Поза межами літературознавчих обсер-

вацій, проте, залишається низка питань, пов'язаних із особливостями Винниченкового вітаїстичного філософсько-літературного мислення і світорозуміння, які, власне, й спровокували в його творчості появу низки творів із елементами натуралізму, а подекуди й описів усучіль натуралістичних «шматків життя» та «людських документів». Тож потреба ввести натуралістичний доробок Володимира Винниченка до сьогоденного культурно-духовного й наукового обігу з метою розширення ідейно-естетичних кругозорів письменника й зумовила актуальність дослідження.

Мета статті – розкрити специфіку художніх пошуків В. Винниченка в річищі філософії вітаїзму, дослідити основні поетикальні особливості натуралізму, зважаючи на значущість останніх у процесі еволюції естетичної свідомості письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прагнути зорієнтувати українську літературу на якісно вищий художній рівень, В. Винниченко проголосив курс на її оновлення, синхронізацію з європейським літературним процесом, вимагав нових засобів і прийомів художнього зображення. Письменник у своїй творчості – новатор. Він вивчає, аналізує, експериментує над характерами, учинками, ідеями, проблемами, виявляючи себе талановитим психоаналітиком. У світоглядно-філософському аспекті письменник проголошує ідеологему «чесності з собою», за якою намагається жити сам і яку робить моральним імперативом для своїх героїв. Щодо поетики Винниченкових творів, то має рацію Д. Наливайко, стверджуючи, що в них «... знаходимо різні струмені – імпресіоністичний і символістський, експресіоністський, психоаналітичний та інші. Але вихідною основою і однією з констант його творчості є натуралізм [1, с. 129]».

Зазначений напрям виявляється в письменника не тільки у правдивості й точності зображуваного «шматка життя», спрямованості на деталізацію, опис та аналіз поведінки персонажів, їхніх характерів і вчинків. Чи не найголовнішою ознакою причетності В. Винниченка до натуралістичного напрямку є його захоплення експериментом. Можна сказати, що Е. Золя, пишучи «Експериментальний роман», розробив теоретичну базу для напрямку, а В. Винниченко за допомогою експериментального методу втілював її в реальність. Іншими словами, сам Е. Золя в художній практиці нерідко відходив від задекларованої ним-таки теоретичної доктрини далі, ніж В. Винниченко в деяких творах натуралістичного спрямування.

Натуралісти постійно наголошували на невблаганності людської долі, яка не може викликати в нас радіс-

них, приємних відчуттів, однак у творах В. Винниченка трапляється, що й у брудні вікна вбогих сільських осель пробиваються бодай тьмяні, однак такі, що несуть надію, промені сонця. Життя тут не завмерло, воно рухається, а Винниченкові герої – люди з плоті і крові, переповнені вітальною стихією життя. Вони вирізняються повнотою життєвості, прагнуть до позитивних змін, до краси. Причину такого явища Д. Наливайко пояснює тим, що «... у Винниченка натуралізм знайшов вияв в інших своїх аспектах і тенденціях, ніж у Франка чи Кониського. Це світоглядно-естетична настанова, за якою всі прояви й форми життя, природи і суспільства є однією тяглістю, певною універсальною єдністю. В ній суспільні феномени й відносини, лишаячись як такі, зберігаючи свою специфічність, розуміються і витлумачуються також як феномени й відносини природні» [1, с. 126–127]. Отже, не втрачаючи інтересу до науки й наукового знання, В. Винниченко все ж із недовірою ставиться до можливостей людського розуму, уважаючи безперспективними раціоналістичні спроби щось змінити в становищі індивіда. На авансцені його творів – людські інстинкти, тілесно-емоційні первні (за Д. Наливайком). В. Винниченко вважав, що первинно діями тварин і людей керували схожі інстинкти, адже існував єдиний закон природного відбору та боротьби за існування. Однак у міру свого розвитку люди починали формувати власні закони життя, які, зрештою, призвели до «викривлення» їхнього відчуття інстинктів. Відповідно, «викривилося» й усе суспільне буття людей, що посприяло поділові соціуму на класи й держави, а відтак призвело до панування людини над людиною, класу над класом, нації над нацією. Залежно від щабля в ієрархії суспільних класів, людські інстинкти видозмінюються сильніше або слабше й не піддаються простому розумовому осягненню, адже закони виживання для бідних значно суворіші, ніж для багатих.

У такому стані людині неважко втратити свою подобу; її діями керує не розум, нею оволодівають сліпі інстинкти, які детермінують її поведінку у світі. Саме через інстинкти виявляється спорідненість людських індивідів із природою, тією першоосновою, у якій не існує чітко маркованих категорій – «добра» і «зла», «красивого» та «потворного», «морального» й «аморального», а є лише один спільний для всіх «світовий» закон – закон боротьби за виживання, для якого всі способи та цілі виправдані. Відкинувши, як непотрібні, усі моральні упередження, головний герой Винниченкового роману «Повсвій» Вадим Стельмашенко відчув на собі всю повноту «життєсправів» людських інстинктів: «Я зранку до ночі блукаю по лісі, як ранений вовк. Я не знаю, де моя рана, але мені так тяжко, що я лягаю лицем до землі й тихо вию. Від цього мені легше. Мені хочеться дряпати до живого м'яса собі груди, гризти власні руки. Коли я встаю з землі, я чую сам, що очі у мене горять фосфоричним, тусклим світлом звірячої печалі. Я кличу свій розум на поміч. Але який може бути розум в цій пустелі, де виють і гризуть свої лапи тільки звірі? Розуму тут нема чого робити, бо мука моя не має з ним нічого спільного. Він тільки роз'ятрує рану, поширює її» [2, с. 335].

Подібні одкровення Винниченкових персонажів засвідчують еволюцію естетичної свідомості самого ав-

тора, який, відштовхнувшись від засад класичного натуралізму, ґрунтованого на раціональних позитивістських засадах, поступово перейшов на позиції філософії вітаїзму, базованої на ірраціоналізмі та культурі емоцій. Р. Мовчан стверджує, що «ірраціоналізм стає чи не основною типологічною ознакою й української прози 1910 – початку 1920-х років – у період її найінтенсивніших пошуків подальшого шляху розвитку. Це закономірно, бо ж він був притаманним для неї іманентно, традиційно пов'язаним із потужним суб'єктивним началом. Проте у новому часі сфера «таємних» (прихованих) і недосяжних для наукового пізнання сфер світу й людини ... стає пріоритетним об'єктом художньої обсервації, а під час творчого процесу може проявлятися і як відвертий бунт проти розуму» [3, с. 215].

Новаторство В. Винниченка було б неможливим без урахування напрацювань Е. Золя та його соратників у світовій літературі. Навіть більше, воно базується на основі класичного натуралізму, а через відчутну відмінність суспільно-політичної ситуації в сучасному Винниченкові світі його натуралізм зазнає трансформації. Як слушно зазначає Т. Магера, «... стильові форми авторського новаторства завжди характеризувалися своєю поступовістю, оскільки на базі домінуючих ознак минулого вони розвивають нові шляхи, що відповідають потребі якісної модифікації літературного дискурсу сучасності. Загалом ідеться про те, що основні прикмети художньої модифікації не виникають на голому місці, а завжди випливають із надбань попереднього етапу літературного процесу» [4, с. 53].

Усе ж факт відмінності Винниченкового натуралізму від класичного варіанта на пряму залишається фактом, із яким потрібно рахуватися. Деякі науковці, підкреслюючи цю різницю, небезпідставно вживають щодо творчості В. Винниченка дефініцію «неонатуралізм». Скажімо, автори монографії «Від модерну до авангарду» Т. Свербілова, Н. Малютіна та Л. Скорина вважають, що «В. Винниченко орієнтувався на поетику неонатуралізму, апробуючи популярні ідеологеми початку ХХ століття як свідомий засіб для епатажу традиційно вихованого пересічного читача» [5, с. 75]. О. Брайко зазначає, що «... натуралізм став не лише одним із провідних літературних напрямів останньої третини ХІХ ст., а й важливим джерелом формування художньої свідомості початку ХХ ст. Ідеться, зокрема, як про побутування жанрово-стильових структур, у котрих натуралістичні засоби цілком визначають художню своєрідність творів, так і про спроби поєднати усталену традицією поетику зі світоглядно-естетичними пошуками новітньої доби – про феномен неонатуралізму» [6, с. 14–15]. Яскравим представником цього напрямку дослідник називає В. Винниченка.

Вітаїстичний складник творчого методу письменника впливав на створення образів людей, які сміливо кидають виклик невблаганній фатальності людського буття. У цій відмові від зображення фатальної приреченості людських долі і характерів полягає одна з основних відмінностей між доктринами класичного натуралізму та неонатуралізму початку ХХ століття. Винниченкові персонажі живуть винятково для задоволення власних потреб і бажань, керуючись індивідуальними інтересами й відкидаючи загальні моральні норми. «Чесність

з собою, – вважають герої однойменного роману, – це нова мораль. Розумієте? Все старе треба відкинути. Ось тобі життя, дивися, живи і роби свої висновки. Розумієте: власні! Ці висновки, думки доведи до відчуття. Коли доведеш, тоді має виникнути вогонь... А вогонь цей і є воля, яка діє. Чим повніше ви доведете вашу думку до відчуття, тим гарячіший буде вогонь. Вогонь цей спалить всі перешкоди, всякі дрібні старі думки, відчуття. Ось як два роди електрики: самі по собі нічого, а з'єднавши, одержуємо силу» [7, с. 40]. Ця сила дає героям змогу жити сьогоднішнім днем, незважаючи на суспільні заборони й мораль, нікого не жалючі й нікому не співчуваючі, ставлячи власні інтереси понад усе.

Загалом у творчості В. Винниченка прослідковується еволюція характеротворення його персонажів у напрямі від соціально-психологічних типів до суто психологічних. Цьому сприяла вітаїстична філософська основа Винниченкового неонатURALІЗМУ, яка зумовлювала розширення детермінізму людської поведінки, не обмежувала його дією позитивістських чинників «раси» та «спадковості». Представники класичного натуралізму вишукували причини психопатології своїх персонажів у надрах їхніх родинних зв'язків. Модерністи ж нового часу зображали психопатологічні типи як самодостатні в кожному окремому творі, безвідносно до причин виникнення та закріплення на генетичному рівні роду. У Винниченковому неонатURALІЗМІ тема психопатології виникає на синхронному зрізі. Письменника не цікавить, чому в його героя виникли психічні розлади. Головне його завдання – дослідити, як вони (розлади) виявляються на психологічному рівні й на що перетворюються у відокремленому «кадрі» сьогоднішнього дня.

Висновки. Отже, аналіз виявляє еволюцію естетичної свідомості В. Винниченка, яка розвивається від позитивістсько-натуралістичного світобачення й світовідтворення до елементів неонатURALІСТИЧНОЇ методології мислення. Водночас крізь призму Винниченкової творчості оприявлюється характер генези натуралізму як цілісного, самоцінного й самодостатнього, завершеного в усіх стадіях свого зародження, розквіту та занепаду феномена світового й національного літературного процесу.

Література:

1. Наливайко Д. Проблема натуралізму в українській літературі / Д. Наливайко // Літературознавство : матеріали III конгресу Міжнародної асоціації українців. – К., 1996. – С. 118–130.
2. Винниченко В. На той бік : [повість] / В. Винниченко. – New York : УВАН, 1972. – 133 с.
3. Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі : [монографія] / Р. Мовчан – К. : ВД СтилоС, 2008. – 544 с.
4. Магера Т. Мала проза Івана Франка в українській літературі кінця XIX – початку XX століття / Т. Магера // Мандрівець. – 2008. – № 5. – С. 52–57.
5. Свербілова Т. Від модернізму до авангарду : жанрово-стильова парадигма української драматургії першої третини XX століття / Т. Свербілова, Н. Малютіна, Л. Скорина – Черкаси, 2009. – 598 с.
6. Брайко О. Натуралістична поетика і дискурси раннього модернізму : «Рівновага» Володимира Винниченка і «Біля останньої межі» Михайла Арцибашева / О. Брайко // Слово і час. – 2010. – № 7. – С. 14–30.
7. Винниченко В. Чесність с собою : [повість]; Записки Курносого Мефістофеля : [роман]. / В. Винниченко ; переклад з укр. – М. : Художественная литература, 1991. – 464 с.

Кобзей Н. В. Идейно-эстетическая система натурализма в рецепции и интерпретации Владимира Винниченко

Аннотация. Статья посвящается теоретическому исследованию феномена натурализма в художественном творчестве Владимира Винниченко. Обозначены общие точки соприкосновения классического натурализма с индивидуально-авторским вариантом неонатURALІЗМУ Владимира Винниченко.

Ключевые слова: натурализм, неонатURALІЗМУ, «философия жизни», «романтика витаизма», эволюция, инстинкт.

Kobzey N. The ideological and aesthetic system of naturalism in Vynnychenko's perception and interpretation

Summary. The article is devoted to the theoretical background of the naturalism's phenomenon in the creation of V. Vynnychenko. The common features of the classical naturalism with the author's variant of the neonatURALІЗМУ of V. Vynnychenko are elucidated.

Key words: naturalism, neonatURALІЗМУ, "vital philosophy", "vitality romantics", evolution, instinct.